

HUBERT CHUDZIO 

UNIwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

SPUŚCIZNA MAJORA MELIKA SOMCHJANCA I JEGO RODZINY W ZBIORACH CENTRUM DOKUMENTACJI ZSYŁEK, WYPĘDZEŃ I PRZESIEDLEŃ UNIwersytetu Komisji Edukacji Narodowej W KRAKOWIE

Abstrakt: Artykuł zawiera omówienie materiałów znajdujących się w kolekcji Centrum Dokumentacji Zsyłek, Wypędzeń i Przesiedleń Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, które dotyczą majora Melika Somchjanca (1900-1979), Ormianina urodzonego w Gruzji pod rosyjskim panowaniem, oficera Wojska Polskiego, uczestnika antysowieckiego ruchu prometejskiego w okresie międzywojennym i bohatera walk na froncie zachodnim drugiej wojny światowej, a także jego najbliższych: żony Władysławy, syna Zbigniewa Artaszesa i synowej Zofii. Dokumenty te i artefakty składają się na ciekawy zbiór ilustrujący losy ormiańsko-polskiej rodziny z kresów południowo-wschodnich Polski, która w różnych miejscach i okolicznościach (Związek Sowiecki, Afryka) przeżyła kataklizm owej wojny, a następnie znalazła się na emigracji politycznej w powojennej Wielkiej Brytanii, gdzie przyszło im spędzić resztę swojego życia.

Słowa kluczowe: Melik Somchjanc, Centrum Dokumentacji Zsyłek, Wypędzeń i Przesiedleń Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, diaspora ormiańska w Polsce, Wojsko Polskie, druga wojna światowa, emigracja polityczna

W zasobach Centrum Dokumentacji Zsyłek, Wypędzeń i Przesiedleń Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (dalej: CDZWIP) znajdują się liczne zbiory archiwalne poświęcone losom ludności polskiej deportowanej w głąb Związku Sowieckiego w latach 1940-1941. Konsekwencją pobytu na Sybirze dla

wielu z nich, po „amnestii” z 1941 roku¹, było zaciągnięcie się do Armii Polskiej, dowodzonej przez generała Władysława Andersa. Wyjście wojska polskiego ze Związku Sowieckiego w 1942 roku było początkiem prawdziwej odysei tułaczey. Polscy obywatele przemierzali kolejno kraje Środkowego i Bliskiego Wschodu, takie jak Iran, Irak, Palestyna, Egipt, w końcu Włochy, podczas działań wojennych, w których uczestniczyli jako 2 Korpus Polski.

Oprócz żołnierzy w liczbie około 80 tysięcy, ze Związku Sowieckiego wyszło także około 40 tysięcy cywili. Były to głównie rodziny wojskowych – kobiety, dzieci i mężczyźni niezdolni do służby wojskowej. Ci, poprzez Iran, trafili do polskich osiedli uchodźczych w Afryce Wschodniej i Południowej (Kenia, Uganda, Tanganika, Rodezja Północna, Rodezja Południowa, Unia Południowej Afryki), a także w Indiach, Meksyku i Nowej Zelandii. Wśród owych cywilów znalazła się również kresowa rodzina Piskorzów, która dotarła do osiedla Tengeru w Tanganice. Zofia Piskorz po wojnie wyszła za mąż za syna majora Wojska Polskiego, Melika Somchjanca, w ten sposób wiążąc się z rodem ormiańskim, również związanym w okresie międzywojennym z kresami południowo-wschodnimi. Dodać tutaj należy, że choć sam Melik Somchjanc nie trafił na Sybir, to jego żona Władysława i syn Zbigniew przeszli drogę podobną jak rodzina Piskorzów. Opuścili bowiem Związek Sowiecki wraz z Armią Polską w 1942 roku, a następnie zostali przetransportowani do Tanganiki. Tam przebywali w dwóch polskich osiedlach, w Kidugali² i Ifundzie, nie znając się jeszcze podczas afrykańskiego etapu ich życia z rodziną Piskorzów.

W niniejszym artykule zostaną omówione materiały znajdujące się w kolekcji CDZWiP, zarówno samego majora Somchjanca, ale także jego najbliższych: żony Władysławy, syna Zbigniewa i synowej Zofii. Bez wątpienia wszystkie te dokumenty i artefakty składają się na bardzo ciekawy zbiór ormiańsko-polskiej rodziny, która w różnych okolicznościach przeżyła koszmar drugiej wojny światowej, a następnie spotkała się w powojennej Wielkiej Brytanii, gdzie przyszło im spędzić resztę swojego życia.

Głównym bohaterem kolekcji archiwalnej jest major Melik Somchjanc, którego biografia jest niezwykle, a zasługi dla Polski nie do przecenienia. Ormianin ten urodził się w 1900 roku³ (według innych danych w 1902 roku) w Gruzji,

¹ Związana ona była z tzw. układem Sikorski–Majski z 30 lipca 1941 roku. Szerzej zob.: *Układ Sikorski–Majski. Wybór dokumentów*, wyd. E. Duraczyński, Warszawa 1990.

² Na liście Polskiego Czerwonego Krzyża w Nairobi znajdują się nazwiska Władysławy Somchjanca, urodzonej w 1906 roku, i Zbigniewa Somchjanca, urodzonego w 1930 roku, jako mieszkańców polskiego osiedla w Kidugali w Tanganice (dziś Tanzania). Archiwum Akt Nowych w Warszawie: sygn. 593-171, Poselstwo RP w Meksyku, I-sza lista uzupełniająca do spisu uchodźców polskich w Afryce, PCK Nairobi, s. 10.

³ Dwa nieśmiertelniki majora Melika Somchjanca znajdujące się w zbiorach Centrum Dokumentacji Zsyłek, Wypędzeń i Przesiedleń Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie mają wybitą datę jego urodzenia: 1900 rok.

w rodzinie kupieckiej. Mieszkał w Tyflisie (dziś Tbilisi) i tam jako nastolatek przeżył dwie rewolucje w 1917 roku. Wstąpił wtedy do Legionu Ormiańskiego walczącego przeciw bolszewikom. Był to trudny czas dla Ormian, ponieważ przeciwko nim pośrednio wystąpiły też muzułmańskie nacje – Turcy i Azerowie. W walkach tych uczestniczył młody Somchjanc. Po ich zakończeniu przedostał się do odradzającej się Polski, o której słyszał, że od wieków sprzyjała Ormianom.

Tu wstąpił do Wojska Polskiego i w latach 1921-1923 uczęszczał do Szkoły Podchorążych Piechoty w Ostrowi Mazowieckiej. Następnie w latach trzydziestych, do wybuchu wojny w 1939 roku, służył jako kapitan kontraktowy w 6 Pułku Strzelców Podhalańskich, stacjonującym w Samborze (ówczesne województwo lwowskie), jako dowódca 2 kompanii karabinów maszynowych. Po napaści Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 roku pułk ten wszedł w skład 22 Dywizji Piechoty Górskiej. W kampanii wrześniowej Somchjanc dowodził batalionem i walczył przeciw Niemcom na linii Buska, Raławic i Miechowa. Po wkroczeniu Sowieców do Polski i porażce w wojnie obronnej wraz ze swym oddziałem przedostał się na Węgry. Tam, jak tysiące innych żołnierzy polskich, został internowany wraz ze swoim batalionem (11 października 1939 roku)⁴. Mimo przeszkód, na czele 250 towarzyszy broni, pod koniec kwietnia 1940 roku przedostał się do Syrii, będącej wówczas pod zarządem francuskim. Tam formowała się Brygada Strzelców Karpackich, do której wstąpił. Po upadku Francji w 1940 roku Wojsko Polskie pod koniec czerwca tegoż roku przeszło do Palestyny, nad którą mandat sprawowali Brytyjczycy. W październiku 1940 roku brygada została skierowana do obrony Aleksandrii przed włoskim atakiem⁵. Od stycznia 1941 roku Wojsko Polskie w Egipcie funkcjonowało już jako Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich. W tym okresie zostało przeniesione do Hajfy w Palestynie, gdzie zostało umundurowane na wzór angielski. Następnie brygada została przetransportowana do Marsa Matruh, a potem do El Amiriya pod Aleksandrię.

Dnia 18 sierpnia 1941 roku z portu w Aleksandrii wypłynął pierwszy transport z żołnierzami Samodzielnej Brygady do Tobruku w Libii. Brygada miała bronić twierdzy przed niemieckimi oddziałami. Wśród żołnierzy był również Melik Somchjanc. Dowodził kompanią karabinów maszynowych podczas walk w Tobruku. Następnie brygada brała udział w walkach pod Gazalą, w środkowej Cyrenajce i pod Bardiją. W połowie marca 1942 roku została zluzowana i odstawiona na odpoczynek do Palestyny. Tam po reorganizacji przemianowano brygadę na 3 Dywizję Strzelców Karpackich (DSK).

⁴ P. Zacharasiewicz, *Ormianin w wojsku polskim. Bohater września 1939, Tobruku i Monte Cassino*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, 68/69, 2012, s. 26.

⁵ Brygada nie brała jednak bezpośrednio udziału w walkach z Włochami, ponieważ Polska nie była w stanie wojny z tym państwem. Jednostka pełniła więc funkcje pomocnicze.

W działaniach w Tobruku Somchjanc wykazał się zaangażowaniem i męstwem, po tej kampanii otrzymał bowiem awans na stopień majora. Już w ramach 3 DSK został zastępcą dowódcy w IV batalionie 2 Brygady Strzelców Karpackich. W ramach jej zadań działał w osłonie Syrii i pól naftowych w Iraku⁶. W połowie 1943 roku 3 DSK weszła w skład 2 Korpusu Polskiego, dowodzonego przez generała Andersa. Odtąd los Somchjanca związał się ze słynnym generałem. W grudniu 1943 roku i w styczniu następnego roku Wojsko Polskie zostało przetransportowane na teatr działań wojennych na Półwyspie Apenińskim. Podczas bitwy o Monte Cassino, po śmierci dowódcy 4 Batalionu Strzelców Karpackich podpułkownika Karola Fenslaua, 17 maja Somchjanc przejął dowodzenie nad batalionem i sprawował je do 6 lipca⁷. Batalion i sam major odznaczyli się niezwykle odważą podczas walk o wzgórze nr 593. Po zdobyciu klasztoru 18 maja, w następnych dniach Ormianin wraz z generałem Andersem oglądali miejsce boju i ruiny zdobytego klasztoru⁸, co jest widoczne na licznych fotografiach z jego osobistego albumu znajdującego się w zbiorach CDZWIP. O postaci majora Somchjanca i jego bohaterstwie pod Monte Cassino pisał Melchior Wańkowicz⁹. Po kampanii włoskiej i rozformowaniu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie Somchjanc nie wrócił do Polski, rządzonej przez komunistów. Osiedlił się wraz z żoną Władysławą i synem Zbigniewem Artaszese (Artashezem) w Wielkiej Brytanii. Tam też zmarł w 1979 roku.

Spuścizna po majorze Meliku Somchjancu i jego rodzinie trafiła do Archiwum Centrum Dokumentacji Zsyłek, Wypędzeń i Przesiedleń w listopadzie 2011 roku¹⁰. Przekazała je synowa majora, Zofia Piskorz-Somchjanc, zamieszkała w Wielkiej Brytanii, za pośrednictwem swojej kuzynki – Wiesławy Drozdowskiej z Krakowa. Do siedziby Centrum dostarczono kilka dużych pak nie tylko z dokumentami, ale również z różnorodnymi przedmiotami rodzinnymi, ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów afrykańskich, które kolekcjonowała rodzina.

Pozyskane archiwalia można podzielić na materiały majora Melika Somchjanca, materiały Zbigniewa Somchjanca (w tym dokumenty jego matki Władysław) i materiały Zofii Piskorz-Somchjanc (w tym dokumenty związane z jej matką, Celiną Piskorz, urodzoną 11 maja 1906 roku¹¹, i bratem, Władysławem

⁶ P. Zacharasiewicz, *Ormianin w wojsku polskim*, s. 28.

⁷ *Dziennik czynności gen. Władysława Andersa 1941-1945*, wyd. B. Polak, Koszalin 1998, s. 148.

⁸ Najprawdopodobniej było to 25 maja 1944 roku. Zob.: *ibidem*, s. 106.

⁹ M. Wańkowicz, *Bitwa o Monte Cassino*, 2, Rzym 1946, s. 349-350.

¹⁰ Archiwum CDZWIP: protokół przekazania zbiorów przez Zofię Piskorz-Somchjanc i Wiesławę Drozdowską.

¹¹ *Ibidem*: sygn. 126, „Kronika rodziny” – zapiski genealogiczne rodziny Piskorz, materiały cyfrowe przekazane przez Zofię Piskorz-Somchjanc.

Piskorzem)¹². Opisywane materiały znajdują się w zbiorach CDZWiP pod sygnaturą 126, na którą składa się sześć teczek.

Najważniejsze w tym zbiorze są oczywiście dokumenty i artefakty związane bezpośrednio z majorem Somchjancem i od nich należy zacząć. Jak wspomniano, rodzina majora przeszła drogę zesłańczą, a następnie wraz z Armią Polską, dowodzoną przez generała Andersa, wyszła w 1942 roku ze Związku Sowieckiego do Iranu. Jego żona i syn znaleźli się w Teheranie, gdzie żyli dość skromnie. Melik Somchjanc postanowił więc im pomóc finansowo i wśród jego spuścizny znajduje się: „Deklaracja Melika Somchjanca zastępcy dowódcy 3 Karp. Baonu CKM, dotycząca dobrowolnego przekazania na rzecz żony Władysławy, zamieszkałej w Teheranie, 25 dinarów irańskich miesięcznie począwszy od 1 sierpnia 1943 r., napisana 24 lipca 1943 r. i potwierdzona przez oficera gospodarczego 3 Karp. Baonu CKM, porucznika Okonia”¹³.

W zbiorach CDZWiP znajdują się dokumenty przedwojenne majora. Wśród nich są: legitymacja nr 34 porucznika Melika Sochjanca, służącego w 6 Pułku Strzelców Podhalańskich, wystawiona w Samborze, 5 grudnia 1936 roku, i legitymacja nr 1952, uprawniająca porucznika Melika Somchjanca do noszenia oficerskiej odznaki pamiątkowej Centrum Wyszkożenia Łączności, wydana w Zegrzu 7 maja 1938 roku. Już z czasów wojny w zbiorze znajdują się dokumenty tożsamości w języku francuskim (*Carte D'identite*) z 1940 roku oraz kolejny powojenny wojskowy dokument tożsamości (*British Military Identity Document* nr V 066061) w języku angielskim z 1 kwietnia 1946 roku. Z czasów wojny są też następujące zaświadczenia: legitymacja nr 220, uprawniająca Melika Somchjanca do noszenia „Krzyża Walecznych” bez okucia, wydana 17 lutego 1942 roku przez Dowództwo Wojsk Polskich na Środkowym Wschodzie; legitymacja nr 0109, uprawniająca kapitana Melika Sochjanca do noszenia odznaki Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich, wydana 2 kwietnia 1943 roku przez Dowódcę Strzelców Karpackich; legitymacja nr 1901, upoważniająca Melika Somchjanca do noszenia Krzyża Pamiątkowego Monte Cassino, wydana w polu 15 marca 1945 roku przez dowódcę 4 Baonu Strzelców Karpackich; legitymacja nr 2253, upoważniająca Melika Somchjanca do noszenia „Odznaki za rany” z jedną gwiazdką, wydana 1 kwietnia 1945 roku przez dowódcę 4 Baonu Strzelców Karpackich. Z powojennych dokumentów wojskowych można tu znaleźć następujące: legitymacja nr 8626, upoważniająca Melika Somchjanca do noszenia Krzyża „Virtuti Militari” klasy V, wydana w Londynie 21 stycznia 1947 roku; legitymacja nr 25 potwierdzająca, że Melik Somchjanc jest członkiem Związku b. Żołnierzy Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich; legitymacja

¹² A. Hejczyk, *Centrum Dokumentacji Zsylek, Wypędzeń i Przesiedleń, powstanie instytucji i jej zbiory*, „Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis. Studia Historica”, 15, 2013, s. 215.

¹³ Archiwum CDZWiP: sygn. 126, b.p.

członkowska nr 661 Stowarzyszenia Polskich Kombatantów (SPK) w Wielkiej Brytanii, wydana 15 marca 1948 roku w Londynie; legitymacja nr 5111, zaświadcza, że Melik Somchjanc jest członkiem Koła Stowarzyszenia Polskich Kombatantów nr 272 „Hel”, wydana 8 lipca 1947 roku. Wśród dokumentów jest też ciekawa książeczka uposażenia nr 1605, wystawiona na nazwisko Melika Somchjanca w obozie przejściowym bazy 2 Korpusu Polskiego, 1 kwietnia 1946 roku, najprawdopodobniej we Włoszech.

Ważną częścią spuścizny majora są także zaświadczenia dotyczące otrzymanych przez niego odznaczeń brytyjskich. I tak można tutaj wymienić uprawnienia do noszenia następujących odznaczeń: „Gwiazda za wojnę 1939-45”, „Gwiazda Italii”¹⁴ i „Gwiazda Afryki”, których oryginały (w tym też gwiazdy: „The France and Germany Star”), podobnie jak inne odznaczenia, są wystawiane na stałej ekspozycji w Forcie Skotniki w Krakowie, przy ulicy Kozienickiej 24. Do najważniejszych artefaktów należy wspomniany już Krzyż „Virtuti Militari” z numerem 8626. Wśród innych krzyży warto wymienić: „Krzyż Monte Cassino Maj 1944” i „Krzyż Walecznym na Polu Chwały 1920” oraz medal „Polska Swemu Obróncy” (z orłem na szabli) za drugą wojnę światową. W zbiorach znajdują się również oznaczenia: „Tobruk BSK” nr 0109.800; „3DSK”; „Polski 2 Korpus”. Zachowane są też różnorakie baretki, naszywki (słynne „Poland” na ramię), przypinki i wstążki, ukazujące drogę Melika Somchjanca w służbie w Wojsku Polskim w czasie drugiej wojny światowej. W zbiorach CDZWiP odnaleźć można ponadto dwa nieśmiertelniki majora. Pierwszy z dwoma blaszkami i sznurkiem z napisem: „A.P. 1900. 435/III. RZ. KAT. SOMCHJANC MELIK”, i drugi z jedną blaszką z napisem: „SOMCHJANC MELIK. ROK. U. 1900. NR. 318W”. W spuściznie są również guziki wojskowe¹⁵, w tym z orłem w koronie, i gwiazdka z naramiennika munduru majora.

Kolejną częścią zbiorów Somchjanca są jego fotografie. Tu na pierwszy plan wysuwa się bardzo ciekawy album ze zdjęciami, zawierający 19 fotografii związanych z bitwą pod Monte Cassino oraz 3 pocztówki. Inne pojedyncze zdjęcia przedstawiają żołnierzy na Monte Cassino, a wśród nich generała Andersa i majora Somchjanca. Są też fotografie z innych działań Somchjanca, tym razem w okolicach Jerozolimy w lipcu i sierpniu 1940 roku, takich jak apel poległych, ćwiczenia wojskowe (strzelanie), czy w końcu wycieczka po Ziemi Świętej. Trochę zaskakujące są w kolekcji zdjęcia z Aten z 1940 roku. Zapewne i przez to miasto wiodła droga Somchjanca z Węgier na Bliski Wschód. Jedna fotografia zatytułowana jest żartobliwie: „Z etapów pielgrzymki po Atenach w poszukiwaniu pięknych nóg”, a druga „Kochanemu kapitanowi wspomnienia z Aten”,

¹⁴ Tego odznaczenia brak w zbiorach CDZWiP.

¹⁵ W zbiorze znajduje się 18 sztuk guzików, w tym 3 duże z orłem w koronie i 9 małych z orłem w koronie. Reszta to guziki brytyjskie, prawdopodobnie nienależące do Melika Somchjanca.

z datą 14 maja 1940 roku. Na obu greckich zdjęciach widzimy postać Melika Somchjanca. W omawianej spuściznie są też prywatne przedwojenne fotografie, jak na przykład Melik Somchjanc i jego żona Władysława w Morszynie Zdroju¹⁶, wykonane 20 maja 1939 roku. Na zdjęciach, tym razem portretowych, w małym i dużym formacie, widzimy Melika Somchjanca w płaszczu i futrzanej czapie. Inny portret, z dedykacją „Najdroższemu synowi Zbyszkowi i babci Zosi przesłałam – M-K.”, przedstawia Somchjanca w mundurze w Rzymie. Zdjęcie wykonane zostało 15 maja 1946 roku. Jako ciekawostkę warto tutaj dodać, że postać Melika Somchjanca rozmawiającego z generałem Bolesławem Duchem została uwieczniona w albumie fotograficznym wydanym przez Referat Kultury i Prasy 3 DSK¹⁷. Osobisty egzemplarz majora znajduje się w bibliotece Centrum.

W zbiorach przekazanych przez Zofię Somchjanc-Piskorz odnajdujemy także materiały dotyczące żony i syna Somchjanca. Małżonka majora – Władysława z domu Prorok, urodzona w 1906 roku, była o sześć lat młodsza od swojego męża. Kiedy on walczył w kampanii wrześniowej 1939 roku, ona, w następstwie zajęcia wschodnich terytoriów Polski przez Sowieców, wraz z synem została wywieziona przez NKWD na Sybir. Po „amnestii” z 1941 roku, podobnie jak tysiące innych obywateli polskich, wraz z Armią Polską opuściła Związek Sowiecki i trafiła do Iranu, a później do polskich osiedli w Afryce Wschodniej. Wśród dokumentów bezpośrednio odnoszących się do majorowej można odnaleźć: legitymację osobistą nr 114, wydaną przez Ministerstwo Spraw Wojskowych w Samborze 27 stycznia 1932 roku¹⁸, oraz zeszyt z zapiskami¹⁹, między innymi o Lwowie, sporządzonymi w 1944 roku w afrykańskim osiedlu uchodźczym w Kidugali. Ogólnie dokumentów i artefaktów dotyczących żony Melika Somchjanca w kolekcjach CDZWiP jest niewiele. Znacznie więcej można odnaleźć tych materiałów, które dotyczą syna Somchjanców – Zbigniewa Artaszesa.

Po opuszczeniu Związku Sowieckiego, będąc w Teheranie, trzynastoletni Zbigniew (urodzony 5 kwietnia 1930 r. w Stryju²⁰) uczęszczał do piątej klasy

¹⁶ Morszyn Zdrój – przedwojenne polskie uzdrowisko nieopodal Stryja. Obecnie na terenie Ukrainy.

¹⁷ *3 D.S.K. w Italii. Album fotograficzny*, 1, *Referat Kultury i Prasy 3. D. S. K.*, Florencja 1945, s. 55.

¹⁸ Archiwum CDZWiP: sygn. 126, Legitymacja osobista Władysławy Somchjanc, jako żony porucznika 6 Pułku Strzelców Podhalańskich w służbie czynnej, co roku przedłużana; ostatni wpis, to przedłużenie jej ważności do 31 grudnia 1939 roku.

¹⁹ Ibidem, Zapiski Władysławy Somchjanc dotyczące wydarzeń z września 1939 roku i obrony Lwowa, relacji o powstaniu warszawskim w 1944 roku oraz sytuacji na frontach wojny, spisane we wrześniu i w październiku 1944 roku w Kidugali w Tanganice; dowodzą, że informacje do tego polskiego osiedla docierały na bieżąco, w osiedlach uchodźczych w Afryce funkcjonowały bowiem polskie radio i polska prasa.

²⁰ Ibidem, Zbigniew Somchjanc, świadectwo Gimnazjum Ogólnokształcącego w Kidugali, rok szkolny 1946, nr 18, Kidugala 15 grudnia 1946.

szkoły powszechnej III stopnia, o czym świadczy wydane mu tam przez Delegaturę Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej RP w Teheranie świadectwo ukończenia tejże, datowane na 22 maja 1943 roku. W kolejnym roku Somchjancowie nadal byli w Teheranie, o czym świadczy świadectwo ukończenia szóstej klasy szkoły powszechnej, wydane przez Inspektorat Szkolny w Teheranie 24 lutego 1944 roku. Jednak kolejne etapy kształcenia syna Melika Somchjanca odbywały się już w Tanganice, w polskim osiedlu Kidugala. Tam 30 listopada 1944 roku ukończył najpierw pierwszą klasę Państwowego Gimnazjum Ogólnokształcącego, a później, w latach 1945-1946, również drugą i trzecią klasę tegoż gimnazjum, czego dowodzą kolejne świadectwa szkolne. Podobnie jak jego przyszła żona, młody Somchjanc, uczył się gry na fortepianie, o czym wiadomo ze świadectwa (nr 25) ukończenia pierwszego półrocza pierwszego przygotowawczego kursu fortepianowego, wydanego w Kidugali 15 września 1946 roku. Po ukończeniu gimnazjum syn majora zdał egzamin do Liceum w Ifundzie, innym polskim osiedlu w Tanganice, położonym około 200 kilometrów na północ od Kidugali. Według zaświadczenia uczęszczał do niego krótko, to jest od 3 lutego do 15 marca 1948 roku. Było to oczywiście związane z nieodległym wyjazdem do ojca do Anglii. Kolejne świadectwo szkolne Zbigniewa jest już związane z ukończeniem pierwszej klasy Liceum Humanistycznego imienia Mikołaja Kopernika w Bottisham w Wielkiej Brytanii²¹, wydane 23 lipca 1949 roku przez tamtejszą dyrekcję. Zbigniew Somchjanc trudnił się reklamą (*commercial artist*). W zbiorach CDZWIP znajduje się kilka jego rysunków. Jeden, z 1958 roku, przedstawia „Matkę Boską z Dzieciątkiem”, inne namalowane na papierze, zatytułowane są: „Ryby”, „Wiadro z jabłkami” i martwa natura bez tytułu. W zbiorach znajdują się także fotografie Zbigniewa Somchjanca, takie jak ta z 1956 roku, wykonana w San Sebastian w Hiszpanii, czy portretowe, z muszką. W 1953 roku Zbigniew Somchjanc ożenił się z Zofią Piskorz.

Materiały synowej majora Somchjanca, Zofii Piskorz, urodzonej w Samborze 15 stycznia 1931 roku²², i jej bliskich – matki Celiny (urodzonej w 1906 roku

²¹ Szerzej o szkole dla chłopców w Bottisham zob.: Z. Biegus, J. Biegus, *Polish Resettlement Camps in England and Wales 1946-1969*, London 2013, s. 295-299.

²² Archiwum CDZWIP: sygn. 126, Zofia Piskorz, Książeczka zaopatrzenia nr 1497/O.C.1, wyd. Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, Delegatura w Teheranie, 1943. Taka data roczna urodzenia Zofii pojawia się we wszelkich dokumentach, w tym na przykład na świadectwach szkolnych. Jednak we wspomnianej „Książeczce zaopatrzenia” należącej do Zofii Piskorz-Somchjanc data roczna 1931 jest zamazana, a wpisany rok 1933. Trzeba tu dodać, że między innymi w związku z zaginięciem dokumentów wśród polskich uchodźców znana była praktyka „postarzania się” (głównie dzieci, które mogły wtedy wstąpić do junaków i mieć opiekę, wyżywienie i odzienie) lub „odmładzania” (takie przypadki dotyczyły głównie pań).

w Stryju²³) i brata Władysława (urodzonego w 1928 roku w Stryju²⁴) – należą do bardzo interesujących. Są to dość kompletne dokumenty, ukazujące drogę rodziny Piskorz, od wywózki 13 kwietnia 1940 roku, przez pobyt na zesłaniu w Kazachskiej SRS w obwodzie kustanajskim²⁵, i następnie dalsze dzieje po opuszczeniu w 1942 roku zesłania i Związku Sowieckiego, kolejno przez Iran, Afrykę Wschodnią, aż do osiedlenia się na stałe w Wielkiej Brytanii. I tak śledząc losy synowej majora, odnajdujemy dokumenty związane z podróżami przez trzy kontynenty. Są wśród nich między innymi takie ciekawostki, jak dokument z Shahrissabz (Związek Sowiecki, obecnie Uzbekistan) z 15 sierpnia 1942 roku wydany przez Biuro Opieki nad Rodzinami Wojskowymi, informujący, że Celina Piskorz wraz córką Zofią i synem Władysławem byli wpisani na listę osób wyjeżdżających do Iranu (pod numerami 393, 394, 395); następnie w „Książeczce zaopatrzenia”, wydanej przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, Delegatura w Teheranie, odnajdujemy informację, że rodzina Piskorzów przybyła do Iranu w sierpniu 1942 roku (ojciec Karol uznany był za zaginionego)²⁶; w materiałach jest też potwierdzenie, że Zofia Piskorz została zarejestrowana w Biurze Delegata Rządu Polskiego nad Ludnością Cywilną w Teheranie, datowane na 27 września 1942 roku. Następnie znajdujemy dokument nr 526/3 z 1942 roku, wydany w Teheranie, skierowany do Konsulatu RP w Brytyjskiej Afryce Wschodniej, zawiadamiający o podróży Zofii Piskorz z Iranu do Tanganiki; kolejny dotyczy już wyjazdu z Afryki do Europy i tu odnajdujemy: wydane w Tengeru 12 czerwca 1948 roku *Medical Certificate*, czyli zaświadczenie lekarskie, że Zofia Piskorz może podróżować samolotem²⁷, a także list oficera łącznikowego majora Romana Królikowskiego do Władysława Piskorza, przebywającego już w Anglii,

²³ Ibidem, Celina Piskorz, Książeczka zaopatrzenia nr 1498/O.C.1, wyd. Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, Delegatura w Teheranie, 1943.

²⁴ Ibidem, Władysław Piskorz, Książeczka zaopatrzenia nr 1499/O.C.1, wyd. Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, Delegatura w Teheranie, 1943.

²⁵ Ibidem, Prośba Zofii Piskorz-Somchjanc do kierownika ds. Kombatantów i Osób Reprerjonowanych o przyznanie uprawnień kombatanckich, materiały cyfrowe, Londyn, 10 lipca 2010 roku.

²⁶ Ibidem, Zofia Piskorz, Książeczka zaopatrzenia nr 1497/O.C.1, wyd. Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, Delegatura w Teheranie, 1943. Karol Piskorz, były legionista Józefa Piłsudskiego, zawodowy wojskowy, brał udział w kampanii wrześniowej, w związku z czym nie było go z rodziną podczas wywózki i zesłania. W czasie wojny działał w podziemiu i był komendantem Armii Krajowej Obwodu Myślenice. Aresztowany przez NKWD, przetrzymywany w więzieniu na ulicy Montelupich w Krakowie, zmarł tam 30 kwietnia 1945 roku. Oficjalna wersja głosi, że popełnił samobójstwo. Szerzej zob.: Z. Kalinowski, *Karol Piskorz – pierwszy Żołnierz Wýkłęty*, „Gazeta Myślenicka”, 9 VI 2016, wyd. 19/2016.

²⁷ Takie zaświadczenie było niezbędne do planowanej podróży z Nairobi w Kenii do Wielkiej Brytanii. Tutaj zaszedł wypadek szczególnie i rodzina Piskorzów w podróż do Anglii w 1948 roku poleciała samolotem. Być może było to związane z Władysławem Piskorzem, który był w szkole lotniczej i służył w Royal Air Force.

w Lotniczej Szkole Technicznej (Gimnazjum) dla Małoletnich w Halton, że jego matka i siostra odlecą z Nairobi do Londynu 28 sierpnia 1948 roku. Trzeba tutaj dodać, że podróż z Kenii do Wielkiej Brytanii samolotem należała do rzadkości. Zdecydowana większość polskich uchodźców, rezydujących w osiedlach w Afryce Wschodniej i Południowej, drogę na Wyspy pokonywała statkiem pasażerskim. Do dziś można ich nazwiska odnaleźć na listach pasażerów różnych jednostek, które w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku przyływały z Afryki do angielskich portów.

Kolejne dokumenty są związane ze zdrowiem kilkunastoletniej dziewczyny. Odnajdujemy tutaj na przykład zaświadczenie o pobycie w Głównym Szpitalu w Teheranie w dniach 1-30 listopada 1942 roku oraz certyfikaty szczepienia na żółtą febrę, wydane już w Afryce. Zofia Piskorz, podobnie jak inni Sybiracy, przechodziła bardzo wiele chorób podczas pobytu w Związku Sowieckim i następnie w Iranie i w Afryce. W piśmie do Kierownika Urzędu ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych z 16 lipca 2010 roku wymieniła choroby, na które zapadła: tyfus plamisty, malaria, żółtaczką, szkarlatyna, awitaminoza, pelagra, głębokie ropnie „zostawiające dziury na nogach”²⁸.

Znaczna liczba dokumentów jest związana z wykształceniem przyszłej synowej majora, pobieranym w Iranie i w Tanganice. Jeśli chodzi o to pierwsze miejsce, można odnaleźć świadectwa ukończenia przez Zofię Piskorz trzeciej klasy o skróconym programie nauczania Szkoły Powszechnej III stopnia nr 2, wydane w Teheranie 22 grudnia 1942 roku przez Komisję Szkolną przy Delegacie Ministerstwa Opieki Społecznej, oraz świadectwo ukończenia szóstej klasy szkoły powszechnej III stopnia, wydane w Teheranie 15 lipca 1943 roku przez Delegaturę Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych. Jeśli chodzi już o pobyt w osiedlu Tengeru w Tanganice, to w opisywanej spuściźnie, znajduje się kilka świadectw szkolnych Zofii Piskorz, związanych z ukończeniem poszczególnych klas w różnych placówkach. Akurat Tengeru, największe polskie osiedle (4-5 tysięcy mieszkańców) w Afryce Wschodniej i Południowej, posiadało wiele szkół na różnych poziomach. Zofia Piskorz uczęszczała tu więc do szkoły powszechnej, do Państwowego Gimnazjum imienia Króla Stefana Batorego, Państwowego Koedukacyjnego Liceum Humanistycznego, Szkoły Muzycznej imienia Stanisława Moniuszki (klasa gry na fortepianie). Trzeba tutaj dodać, że zanim rodzina Piskorzów trafiła do Tengeru, przeszła przez obóz przejściowy w Makindu w Kenii. Tam dwunastoletnia dziewczynka miała Pierwszą Komunię Świętą 12 grudnia 1943 roku²⁹. Można więc powiedzieć, że po pobycie w Tengeru, przed wyjazdem

²⁸ Archiwum CDZWIP: sygn. 126, Prośba Zofii Piskorz-Somchjanc do Kierownika ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych o przyznanie uprawnień kombatanckich, materiały cyfrowe, Londyn, 10 lipca 2010 roku.

²⁹ Ibidem, Obrazek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, Pamiątka Pierwszej Komunii Świętej w Makindu, 12 grudnia 1943, podpisana przez księdza Jana Sajewicza; *Mój Niedzielny*

do Wielkiej Brytanii była dość gruntownie wykształcona. W Wielkiej Brytanii Zofia Piskorz kontynuowała swoją naukę w Melton Mowbray³⁰.

Na Wyspy rodzina Piskorzów dotarła w 1948 roku i zamieszkała w osiedlu polskim Ashby Folville w hrabstwie Leicestershire³¹. W 1953 roku Zofia Piskorz-Somchjanc przeniosła się na stałe do Londynu³². Po śmierci matki Celiny w 1984 roku, męża Zbigniewa w 2009 roku i brata Władysława w 2010 roku, nie posiadając dzieci, została w Londynie sama. Wtedy postanowiła przekazać spuściznę po majorze Meliku Somchjancu i po swojej rodzinie do zbiorów Centrum Dokumentacji Zsylek, Wypędzeń i Przesiedleń UKEN. Do tego dołożyła też znaczną donację na cele naukowe tej instytucji. Dziś jedna z sal w Forcie Skotniki, gdzie znajdują się stałe wystawy poświęcone losom ludności polskiej wywiezionej na Sybir i związanymi z tym następstwami, nosi imię Zofii Piskorz-Somchjanc, która zmarła w Londynie w 2013 roku.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie: sygn. 593-171, Poselstwo RP w Meksyku, I-sza lista uzupełniająca do spisu uchodźców polskich w Afryce, PCK Nairobi.

Archiwum Centrum Dokumentacji Zsylek, Wypędzeń i Przesiedleń Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie: sygn. 126.

Źródła drukowane

3 *D.S.K. w Italii. Album fotograficzny*, 1, *Referat Kultury i Prasy 3. D. S. K.*, Florencja 1945.

Dziennik czynności gen. Władysława Andersa 1941-1945, wyd. B. Polak, Koszalin 1998.

Układ Sikorski-Majski. Wybór dokumentów, wyd. E. Duraczyński, Warszawa 1990.

Wańkowicz M., *Bitwa o Monte Cassino*, 2, Rzym 1946.

Prasa

Kalinowski Z., *Karol Piskorz – pierwszy Żołnierz Wyklęty*, „Gazeta Myślenicka”, 9 VI 2016, wyd. 19/2016.

Mszalnik, ułożył ksiądz Stendman, nakład Komitetu Biskupów w Ameryce, Piskorz Zofia, Pamiętka Pierwszej Komunii Świętej przyjętej w Makindu, 12 grudnia 1943, ksiądz J. Sajewicz. W kolekcji znajduje się również fotografia z Makindu, gdzie Zofia Piskorz wraz z koleżanką Krysią Miecznikowską stoją w białych sukienkach z wianuszkami na głowie pod baobabem.

³⁰ Szerzej o obozie Melton Mowbray zob.: Z. Biegus, J. Biegus, *Polish Resettlement Camps*, s. 150-158.

³¹ Szerzej o polskich obozach przesiedleńczych po drugiej wojnie światowej w Wielkiej Brytanii i Ashby Folville zob.: *ibidem*, s. 136-149.

³² Archiwum CDZWiP: sygn. 126, Życiorys rękopiśmienny Zofii Piskorz-Somchjanc, materiały cyfrowe.

Opracowania

- Biegus Z., Biegus J., *Polish Resettlement Camps in England and Wales 1946-1969*, London 2013.
- Hejczyk A., *Centrum Dokumentacji Zsylek, Wypędzeń i Przesiedleń, powstanie instytucji i jej zbiory*, „Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis. Studia Historica”, 15, 2013, s. 210-218.
- Zacharasiewicz P., *Ormianin w wojsku polskim. Bohater wrzesnia 1939, Tobruku i Monte Cassino*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, 68/69, 2012, s. 24-36.

Հուրերա Չուձոյ, Մայրը Մելիք Սոմյանցի եւ նրա ընտանիքի ժառանգությունը Կրակովի Ազգային Կրթության Հանձնաժողովի Համալսարանի տեղահանությունների, արտաքսումների եւ վերաբնակեցումների փաստագրության կենտրոնի հավաքածուներում

Համառոտագիր. Սույն հոդվածը ներկայացնում է Կրակովի Ազգային կրթության հանձնաժողովի համալսարանի Տեղահանությունների, արտաքսումների և վերաբնակեցումների փաստագրության կենտրոնի հավաքածուներում պահպանվող նյութերի գիտական վերլուծությունը: Այդ նյութերը վերաբերում են մայրը Մելիք Սոմյանցին (1900–1979)՝ ռուսական տիրապետության շրջանում Վրաստանում ծնված հայազգի գործչին, Լեհաստանի զինված ուժերի սպային, միջպատերազմյան ժամանակաշրջանում հակասովետական պրոմոթեական շարժման ակտիվ մասնակցին և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում Արևմտյան ռազմահակատի մարտերի մասնակցին, ինչպես նաև նրա մերձավոր ընտանիքի անդամներին՝ կնոջը՝ Վլադիսլավային, որդուն՝ Չրիզենին և հարսին՝ Չոֆիային:

Փաստաթղթերն ու նյութական վկայությունները կազմում են արժեքավոր հավաքածու, որը լուսաբանում է Լեհաստանի հարավարևելյան սահմանային շրջաններից սերված հայ-լեհական ընտանիքի ճակատագիրը: Ընտանիքը տարբեր աշխարհագրական և քաղաքական միջավայրերում, այդ թվում՝ Խորհրդային Միությունում և Աֆրիկայում, վերապրել է Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի աղետալի հետևանքները, իսկ հետպատերազմյան շրջանում հայտնվել քաղաքական արտագաղթի մեջ և հաստատվել Մեծ Բրիտանիայում, որտեղ անցկացրել է իր կյանքի մնացած մասը:

Բանալի բառեր. Մելիք Սոմյանց, Տեղահանությունների, արտաքսումների և վերաբնակեցումների փաստագրության կենտրոն, Կրակովի Ազգային կրթության հանձնաժողովի համալսարան, Լեհաստան, Լեհաստանի զինված ուժեր, Երկրորդ համաշխարհային պատերազմ, քաղաքական արտագաղթ:

Hubert Chudzio, *The Legacy of Major Melik Somchjanc and His Family in the Collections of the Center for Documentation of Deportations, Expulsions and Resettlements of the University of the National Education Commission in Kraków*

Abstract: The article discusses materials in the collection of the Center for Documentation of Deportations, Expulsions and Resettlements of the University of the National Education Commission in Kraków relating to major Melik Somchjanc (1900-1979), an Armenian born in Georgia under Russian rule, an officer of the Polish Army, participant in the anti-Soviet Promethean movement during the interwar period, and a hero of the Western Front in the Second World War, as well as his closest relatives: his wife Władysława, his son Zbigniew, and his daughter-in-law Zofia. These documents and artefacts constitute an intriguing set illustrating the fate of an Armenian-Polish family from the south-eastern borderlands of Poland, whose members experienced the cataclysm of the war in various places and circumstances (the Soviet Union, Africa), and subsequently found itself in political exile in postwar Great Britain, where they spent the remainder of their lives.

Keywords: Melik Somchjanc, Center for Documentation of Deportations, Expulsions and Resettlements of the University of the National Education Commission in Kraków, Armenian diaspora in Poland, Polish Army, Second World War, political emigration